

אגדות חז"ל תשע"ג - 'אין מזל לישראל' - דף מקורות .

1 - תלמוד בבלי מסכת שבת דף קנו עמוד א

איתמר, רבי חנינא אומר: מזל מחכים, מזל מעשיר, ויש מזל לישראל. רבי יוחנן אמר: אין מזל לישראל. ואזדא רבי יוחנן לטעמיה, דאמר רבי יוחנן: מניין שאין מזל לישראל - שנאמר +ירמיהו י+ כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאתות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה, גויים יחתו, ולא ישראל. ואף רב סבר אין מזל לישראל, דאמר רב יהודה אמר רב: מניין שאין מזל לישראל - שנאמר +בראשית טו+ ויוצא אתו החוצה. אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם +בראשית טו+ בן ביתי יורש אתי. אמר לו: לאו, +בראשית טו+ כי אם אשר יצא ממעיך. אמר לפניו: רבונו של עולם, נסתכלתי באיצטגנינות שלי ואיני ראוי להוליד בן. אמר ליה: צא מאיצטגנינות שלך, שאין מזל לישראל. מאי דעתך -

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קנו עמוד ב

דקאי צדק במערב, מהדרנא ומוקמינא ליה במזרח. והיינו דכתיב +ישעיהו מא+ מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו.

ומדשמואל נמי, אין מזל לישראל. דשמואל ואבלט הוו יתבי, והוו קאזלי הנך אינשי לאגמא. אמר ליה אבלט לשמואל: האי גברא אזיל ולא אתי, טריק ליה חיויא ומיית. אמר ליה שמואל: אי בר ישראל הוא - אזיל ואתי. אדיתבי אזיל ואתי. קם אבלט, שדיה לטוניה אשכח ביה חיויא דפסיק ושדי בתרתי גובי. אמר ליה שמואל: מאי עבדת? - אמר ליה: כל יומא הוה מרמינן ריפתא בהדי הדדי ואכלינן. האידנא הוה איכא חד מינן דלא הוה ליה ריפתא, הוה קא מיכסף. אמינא להו: אנא קאימנא וארמינא. כי מטאי לגביה שואי נפשאי כמאן דשקילי מיניה, כי היכי דלא ליכסיף. אמר ליה: מצוה עבדת! נפק שמואל ודרש: +משלי י+ וצדקה תציל ממות ולא ממיתה משונה, אלא ממיתה עצמה.

ומדר"ע נמי, אין מזל לישראל. דר"ע הויה ליה בריתא, אמרי ליה כלדאי: ההוא יומא דעיילה לבי גנא - טריק לה חיויא ומייתא. הוה דאיגא אמילתא טובא. ההוא יומא שקלתא למכבנתא, דצתא בגודא, איתרמי איתבי בעיניה דחיויא. לצפרא כי קא שקלה לה - הוה קא סריך ואתי חיויא בתרה. אמר לה אבוה: מאי עבדת? - אמרה ליה: בפניא אתא עניא, קרא אבבא, והוו טרידי כולי עלמא בסעודתא, וליכא דשמעיה. קאימנא, שקלתי לריסתנאי דיהבית לי, יהבתיה ניהליה. אמר לה: מצוה עבדת! נפק ר"ע ודרש: וצדקה תציל ממות ולא ממיתה משונה, אלא ממיתה עצמה.

ומדרב נחמן בר יצחק נמי, אין מזל לישראל. דאימיה דרב נחמן בר יצחק אמרי לה כלדאי: בריך גנבא הוה. לא שבקתיה גלויי רישיה. אמרה ליה: כסי רישך, כי היכי דתיהוי עלך אימתא דשמיא, ובעי רחמי. לא הוה ידע אמאי קאמרה ליה. יומא חד יתיב קא גריס תותי דיקלא, נפל גלימא מעילויה רישיה דלי עיניה חזא לדיקלא, אלמיה יצריה, סליק פסקיה לקיבורא בשיניה.

תרגום של הרב עדין שטיינזלץ:

מסכת שבת קנו, א-ב

"איתמר [נאמר] שנחלקו חכמים, ר' חנינא אומר: מזל מחכים, מזל מעשיר, ויש מזל לישראל.

ר' יוחנן אומר: אין מזל לישראל. שעם ישראל איננו כפוף לשלטון המזלות, ואין חוקי המזלות חלים עליו. ואזדא [והולך] ר' יוחנן בזה לטעמיה [לטעמו, לשיטתו], שאמר ר' יוחנן: מניין שאין מזל לישראל? שנאמר: "כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאתות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה" (ירמיה י, ב) גוים יחתו, ולא ישראל.

ואף רב סבר [סבור] שאין מזל לישראל, ש אמר רב יהודה שכך אמר רב: מניין שאין מזל לישראל? שנאמר באברהם: "ויוצא אתו החוזה ויאמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם ויאמר כה יהיה זרעך" (בראשית טו, ה), ולמדו חכמים שאמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם "הן לי לא נתת זרע והנה בן ביתי יורש אתי" (בראשית טו, ג) אמר לו: לאו [האם לא] כאמור "והנה דבר ה' אליו לאמור לא ירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך הוא ירשך" (בראשית טו, ד)?! אמר לפניו אברהם: רבוננו של עולם נסתכלתי באיצטגנינות (בידיעתי את חכמת המזלות) שלי, ולפי מזלי אני ראוי להוליד בן. אמר ליה [לו] הקדוש ברוך הוא: צא מאיצטגנינות שלך ("ויוצא אותו"), שאין מזל לישראל. מאי דעתך [מה דעתך], מדוע חושב אתה כך? דקאי [שעומד] צדק במערב ולפיכך אין אתה יכול להוליד מהדרנא ומוקמינא ליה [אני מחזיר ומעמיד אותך] במזרח. והיינו דכתיב [וזהו שנאמר], כך מבינים את הכתוב הנדרש באברהם אבינו: "מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו יתן לפניו גוים ומלכים ירד יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו" (ישעיה מא, ב) שהביא הקדוש ברוך הוא את כוכב צדק בשביל ("לרגלו") אברהם אבינו.

וממה שאירע ל שמואל נמי [גם כן] אפשר לומר שאין מזל לישראל. שמסופר ששמואל והחכם הגוי אבלט הווי יתבי [היו יושבים], והווי קאזלי הנד אינשי לאגמא [והיו הולכים כמה אנשים לאגם]. אמר ליה [לו] אבלט לשמואל: האי גברא אזיל [אדם זה ילך] ולא אתי [יבוא ישוב], כי טריק ליה חיויא ומיית יכיש אותו הנחש וימות. אמר ליה [לו] שמואל: אי בר [אם בן] ישראל הוא, אזיל ואתי [ילך ויבוא]. אדיתבי אזיל ואתי [עד שהם יושבים במשך זמן, הלך ובא] אותו האיש, קם [עמד] אבלט שדיה לטוניה, אשכח ביה חיויא דפסיק ושדי בתרתי גובי [השליך מאותו איש את משאו ומצא בתוכו נחש שחתוך ומושלך בשני גזרים]. אמר ליה [לו] שמואל לאותו אדם: מאי עבדת [מה עשית] שבשכר זה ניצלת ממות? אמר ליה [לו] אותו אדם: כל יומא הוה מרמינן ריפתא בהדי הדדי ואכלינן [אמר לו בכל יום היינו מטילים ונותנים פת ביחד והיינו אוכלים] יחד מן הפת. האינדנא הוה איפא חד מינן [היום היה אחד מאיתנו] שלא הוה ליה ריפתא [היה לו לחם], ובשל כך הוה קא מיכסף [היה

מתבייש] שכאשר יגיע זמן גביית הלחם לא יוכל לתת משלו. אָמִינָא לְהוּ [אמרתי להם] לבני החבורה: אָנָא קְאִימְנָא וְאָרְמִינָא [אני אקום ואקח את הלחם]. כִּי מְטָאי לְגַבְיָהּ, שְׂוָאי נְפִשְׂאֵי כְּמָאן דְשָׁקִילִי מִינֵיהּ, כִּי הִיכִי [כשהגעתי אליו, עשיתי עצמי כאילו לקחתי ממנו, כדי] שלא לִיכְסִיף [יתבייש]. אָמַר לֵיהּ [לו] שְׂמוּאֵל: מְצֹוּהָ עֲבֹדְתָּ [עשית]. נְפַק [יצא] שְׂמוּאֵל וְדָרַשׁ עַל סַמְךָ מַעֲשֵׂה זֶה: אֵף שְׂנַאמַר "וְצִדְקָה תִצְלֵל מִמֹּת" (משלי י, ב) וְלֹא מִמִּיתָה מְשׁוּנָה בַלְבַד מְצִילָה הַצְדָקָה, אֲלָא מִמִּיתָה עֲצָמָה.

וממעשה שאירע לר' עקיבא נמי [גם כן] אפשר להסיק שאין מזל לישראל. שר' עקיבא הוּיָא לֵיהּ בְּרֵתָא [היתה לו בת], אָמַרִי לֵיהּ פְּלִדָּאִי [אמרו לו החוזים בכוכבים]: הֵהוּא יוֹמָא דְעֵיילָהּ לְבִי גִנְנָא, טְרִיק לָהּ חִיּוּנָא, וּמִיתָא [באותו יום שתיכנס לחופה, יכיש אותה הנחש, ותמות]. הָוָה, דְּאִיגָא אֲמִילְתָא טוֹבָא [היתה דואגת לדבר הרבה]. הֵהוּא יוֹמָא שְׁקִלְתָּא לְמַכְבְּנָתָא, דְּצִתָּא בְּגוּדָא, אִיתְרַמִּי אִיתִיב בְּעִינֵיהּ דְּחִיּוּנָא [באותו יום של חתונתה לקחה סיכה מראשה, נעצה בחור שבכותל לשמירה, ונזדמן שנכנסה הסיכה בעינו של הנחש]. לְצַפְרָא כִּי קָא שְׁקִלָהּ לָהּ, הָוָה קָא סְרִיף וְאִתִּי חִיּוּנָא בְּתֵרָה [בבוקר כשהוציאה את סיכתה, היה נמשך ובא הנחש אחריה]. אָמַר לָהּ אַבּוּהָ [אביה], ר' עקיבא: מַאי עֲבֹדְתָּ [מה עשית] שזכית להנצל מן הנחש? סיפרה לו: בְּפִינָא אֲתָא עֲנָא, קָרָא אַבְבָּא וְהוּוּ טְרִידִי פּוּלִי עֲלָמָא בְּסַעוּדָתָא, וְלִכְפָּא דְשִׁמְעִיהּ [בערב בא עני, ודפק על הדלת והיו טרודים הכל בסעודה, ולא היה מי שישמע אותה]. קְאִימְנָא, שְׁקִלְתִּי לְרִיסְתָנָאִי דִּיהֶבִית לִי, יְהִבְתִּיהּ נִיהִלִּיהּ [עמדתי, לקחתי את מנתי שנתת לי, ונתתי אותה לו]. אָמַר לָהּ: מְצֹוּהָ עֲבֹדְתָּ [עשית] ובשכרה ניצלת. נְפַק [יצא] ר' עקיבא וְדָרַשׁ: מַה שְׂנַאמַר "וְצִדְקָה תִצְלֵל מִמֹּת" הֲרִי זֶה לֹא מִמִּיתָה מְשׁוּנָה אֲלָא מִמִּיתָה עֲצָמָה.

וממעשה שאירע לרב נחמן בר יצחק יש להסיק נמי [גם כן] שאין מזל לישראל. דְּאִימִיהּ [שאמו] שֶׁל רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק אָמַרִי לָהּ פְּלִדָּאִי [אמרו לה החוזים בכוכבים]: בְּרִיף גִּנְבָא הָוָה [בנך גנב יהיה]. לֹא שְׁבִקְתִּיהּ גְלוּיִי רִישִׁיהּ [הניחתו לגלות ראשו]. אָמַרָהּ לֵיהּ [לו] לְבָנָה: כְּסִי רִישִׁיף, כִּי הִיכִי דְתִיְהוּי עֲלֶיךָ אִימְתָא דְשִׁמְיָא, וּבְעֵי רַחֲמֵי [כסה ראשך, כדי שתהיה עליך יראת שמים, ובקש רחמים]

2- רש"י מסכת שבת דף קנו עמוד א

מזל מחכים - לפי המזל היא החכמה, כדאמר דבחמה נהיר וחכים
ויש מזל לישראל - שאין תפלה וצדקה משנה את המזל
אין מזל לישראל - דעל ידי תפלה וזכות משתנה מזלו לטובה
איצטגנינות - חכמת המזלות

3. יחסם של גדולי ישראל לאסטרולוגיה

בין גדולי הוגי ימי הביניים רבנו הוא היחיד אשר בנחרצות פסל את האסטרולוגיה מסיבות שבדת ושבהיגיון כאחד. הוא הציג אותה כדמיון-שווא והזיה תפלה שאינה ראויה לשם חכמה כלל. חכמי תורה רבים שבאו אחריו³⁷ לא קיבלו את עמדתו. להלן סקירה של דעות שונות.

הרשב"א נשאל³⁸ איך ניתן ליישב בין מאמרו של רבא "בני חיי מזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא"³⁹ לבין פסוקי התורה שמהם משתמע "בהפך גמור כי בזכות ובעונש הדבר תלוי". רבא נוכח לדעת כי אין צדק נראה במאורעות האדם, ולפעמים צדיקים קוברים את בניהם והפרנסה לא מצויה בביתם, ומכאן הסיק כי לא זכויות האדם קובעות אלא המזל. דברי רבא סותרים לכאורה את הבטחות התורה המפורשות בדבר האושר שיראה המקיים את התורה, כנאמר:

הֲיָה אִם שְׂמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁמֵר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם וְיִתְנֶה ה' אֱלֹהֶיךָ עֲלֶיךָ וְעָלְיוֹן עַל כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ. וּבָאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַבְּרָכוֹת הָאֵלֶּה וְהִשְׁגִּיחַ כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ [...] בְּרוּךְ פְּרִי בְטֶנֶד וּפְרִי אֲדָמָתְךָ וּפְרִי בְהֶמְתְּךָ שְׁגַר אֶלְפִיךָ וְעִשְׂתֵּרוֹת צֶאֱנָה, בְּרוּךְ טִנְאָה וּמִשְׁאֲרֵתְךָ [...] יְצוּ ה' אֱתָךְ אֶת הַבְּרָכָה בְּאֶסְמֶיךָ וּבְכָל מִשְׁלַח יָדְךָ וּבְרִכְךָ בְּאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ. יִקְיַמְךָ ה' לֹא לְעַם קְדוֹשׁ כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָךְ כִּי תִשְׁמַר אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִלַּכְתָּ בְּדַרְכָּיו [...] וְהוֹתֵרְךָ ה' לְטוֹבָה בְּפְרִי בְטֶנֶד וּבְפְרִי בְהֶמְתְּךָ וּבְפְרִי אֲדָמָתְךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְתְּיךָ לְתֵת לָךְ. יִפְתַּח ה' לָךְ אֶת אוֹצְרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשְּׂמִים לְתֵת מְטָר אֲרָצְךָ בְּעֵתוֹ וּלְבָרֶךְךָ אֶת כָּל מַעֲשֵׂה יָדְךָ וְהִלְוִיתָ גוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוָה. וְיִתְנֶה ה' לְרֹאשׁ וְלֹא לְזָנָב וְהִיִּיתָ רַק לְמַעַלָּה וְלֹא תִהְיֶה לְמַטָּה כִּי תִשְׁמַע אֶל מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם לְשֹׁמֵר וְלַעֲשׂוֹת. וְלֹא תִסּוֹר מִכָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם יָמִין וּשְׂמֹאל לְלַכֵּת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אַחֲרִים לְעַבְדָּם.⁴⁰

בתשובתו הרשב"א אינו דוחה את דברי רבא כדעת יחיד אלא מציין כי "נחלקו בו חכמי ישראל בכמה מקומות בתלמוד אם יש מזל לישראל או אם אין מזל לישראל".⁴¹ לדעתו המחלוקת היא לגבי היחידים, אולם לגבי הציבור הכול מסכימים שמה שקובע הוא מעשיו "והתורה דברה על הכלל לא על הפרט".

נמצאנו למדים כי בעיני הרשב"א עניין המזל הוא חלק מהותי מהנהגת העולם, בייחוד בדבר קורות האדם הפרט.

ר' יוסף קארו מצטט תשובה המיוחסת לרמב"ן בעניין חכמת הכוכבים⁴² שממנה עולה כי הרמב"ן חייב חכמה זו. ראשית הרמב"ן קובע כי על פי דברי חז"ל הפזורים במקומות רבים בתלמודים, חוכמת הכוכבים איננה נכללת בכלל ניחוש, ובעיקרון היא לגיטימית מבחינה נורמטיבית ותקפה ומהימנה מבחינה מדעית. האיסור לפנות אליה נובעת מדרישת התורה "תמים תהיה עם ה' אלוקיך" (דברים יח:ג). הרמב"ן לא מוצא סתירה בין גזירת הכוכבים לבין תורת הגמול כי "פעמים הקב"ה עושה נס ליראיו לבטל מהם גזרת הכוכבים והם מן

הנסים הנסתרים". והוא קובע: "לפיכך אין שואלים בהם אלא מהלך בתמימות". ובכל זאת צריך להתחשב בה "ואם ראה בהם [ז"א בכוכבים] דבר שלא כרצונו עושה מצוה ומרבה בתפילה ואם ראה באצטגנינות יום שאין טוב למלאכתו נשמר ממנו ואינו סומך על הנס". הרמב"ן מסכם את גישתו בקביעה "וכסבור אני שאסור לבוא נגד המזלות ולסמוך על הנס".

ברור בעליל כי לא זו בלבד שהרמב"ן האמין בחוכמת הכוכבים אלא הוא אף מחייב להתחשב בה וזאת משום שבעיניו חוכמה זאת נכללת במדעי הטבע. מלבד חכמת הכוכבים, הנושקת במדע, יש "דרכי האמורי" שהם אסורים מכל וכל. בכלל דרכי האמורי נמצאים מנחש, מעונן ומכשף. אין לטעות ולזהות פעולת המעונן עם האצטגנינות. מעונן הוא החוזה בכוכבים, שהוא השואל בגורלות⁴³, ופעילות זו אסורה מן התורה.

ר' יוסף ו' חביבה⁴⁴ מתייחס אף הוא לחכמת הכוכבים במלוא הרצינות וכובד הראש וכך הוא כתב:

וכן אתה אומר בכוכבים שלא אסרו אלא לקבוע להם סימן לעצמו ולנחש בהם, אבל מה שאדם מכיר במערכת הכוכבים ומהלכן, כגון אלו הוברי שמים החוזים בכוכבים, אין זו בכלל נחש, שזו חכמה גדולה וגזירה שגזר הקב"ה מששת ימי בראשית להנהיג עולמו בכך. על כן יתפלל כל חסיד לבטל ממנו גזרת המזל כי מאת אדון הכל בא הכל ובידו לעשות ולשנות כחפצו.

בשולחן ערוך בהלכות מעונן ומנחש, ר' יוסף קארו קבע באופן פסקני כי "אין שואלין בחוזים בכוכבים ולא בגורלות"⁴⁵, אולם מייד לאחר מכן הוא מתפשר בזו הלשון: "נהגו שאין מתחילין בבי' ובדי'. ואין נושאים נשים אלא במילוי הלבנה". מדבריו משמע כי לפעמים מותר להתחשב בעונות ולנהוג כמעונן לכאורה.

הרמ"א, בעקבות תשובת הרמב"ן הנ"ל, מסביר כי לא משום שנאמר בתורה "לא תעוננו" נאסרה ההתחשבות בתאריכים ובמועדים, אלא משום חובתנו לא לחקור אחר עתידות: "משום שנאמר: תמים תהיה עם ה' א-להיך"⁴⁶. אולם גם הרמ"א, כמחבר, מסייג את האיסור:

במה שאדם יודע שהוא כנגד המזל לא יעשה ולא יסמוך על הנס, אלא שאין לחקור אחר זה משום תמים תהיה.

4. תוספות מסכת שבת דף קנו עמוד א

אין מזל לישראל - והא דאמר רבא בשילהי מו"ק (דף כח. ושם) בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא מכל מקום על ידי זכות גדול משתנה אבל פעמים שאין המזל משתנה כדאמר ביבמות פרק החולץ (דף נ. ושם) זכה מוסיפין לו לא זכה פוחתין לו (דאין מזל לישראל).

5. הרב דסלר (מכתב מאליהו ד' עמ' 99):

“פשר הדבר הוא, שיש שחלקו הוא ענין מסוים בגילוי כבוד שמו ית', והעניות והעשירות ושאר הנסיבות והמצבים הם רק כלים לזה; ויש אשר העניות או העשירות הם מעצם חלקו בגילוי.

מי שחלקו, למשל, בתלמוד תורה, הרי שנינו “כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר”, ולהיפך (אבות ד, ט). היינו, שאם ממלא את תפקידו בשלמות יתכן ויתנו לו עוד כלים כדי שיוכל להמשיך בעבודתו, כענין “אוכל פירותיהם בעולם הזה”, שהפירות הם מתן כלים נוספים לאפשר לו להוסיף בעבודתו, כמו שכתוב “ונתתי מטר ארצכם בעתו וגו'” כמו שביארנו בכמה מקומות. וכן להיפך, אם אינו זוכה, ממעטים לו כלים.

והנה רבא שאמר “בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא” הוא עצמו מעיד שהוא התפלל שיהיה חכם כרב הונא ונענה, ושיהיה עשיר כרב חסדא ונענה (מועד קטן שם), כי על ידי התפלה יכול להתעלות ולהתרומם ולהידבק עוד יותר בשי"ת, ועל ידי זה יהיה ראוי לסייעתא דשמיא ולכלים שהוא מבקש. והיינו שכתבו התוספות שעל ידי זכות גדול משתנה המזל.

אבל יש אשר חלקו בגילוי הוא, למשל, להיות עני ובעל יסורין, כי חלקו הוא קידוש ה' של קבלת יסורין באהבה. לאדם כזה לא תועיל תפילה וכל זכות לשנות את מזלו, ואפילו אם יתפלל בכל ליבו בדביקות גמורה שיתנו לו עשירות או בריאות, לא יתכן שישתנה מזלו על ידי זה. וזהו שכתבו התוספות “אבל פעמים שאין המזל משתנה כהא דר' אלעזר בן פדת”. ולזה התכוון רבא (מו"ק שם) כשהעיד שרבה רב חסדא שניהם צדיקים גמורים היו, שניהם התפללו על גשמים וירדו, אבל רב חסדא חי תשעים ושתים שנה ורבה רק ארבעים שנה; לרב חסדא היו הרבה שמחות ושפע כל טוב, ולרבה הרבה אבל וחוסר כל; ומזה הוכיח רבא דבני, חיי, ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלה, היינו כאשר זה מעצם חלקו, כך נראה לי”.

“ולא רק על ידי זכות יכול מזל כזה להשתנות. מרגלא בפומא דאינשי “משנה מקום משנה מזל” (והוא מירושלמי (שבת ו', טי) “פעמים... ששינוי מקום גורם (לשינוי מזל)”, וכבר הזכרנו זאת בקצרה במקום אחר (כרך ב', עמ' 158), ואפשר לתת דוגמא שתקל לנו להבין את הענין על בוריו. הרי ידוע שהכלים הם תמיד לפי התכלית. נניח, למשל, שתכליתו של יהודי אחד - חלקו בגילוי - הוא לסייע ללימוד תורה. אם הוא נולד בארץ שהפרנסה בה בדוחק גדול, יתכן שמזלו - על פי תכליתו - יגרום לו עניות, כי אז יצטרך להיות מלמד תינוקות ובה תהיה לו הזדמנות נאותה למלא את תפקידו בעולם הזה, שהוא, כאמור, סיוע לתלמוד תורה. נסיונו יהיה אם ללמד תינוקות בנאמנות או לא.

אבל אם איש זה יבחר לעקור דירתו אל ארץ אחרת אשר שם אין “חדרים” שיוכל למלא בהם תפקיד מלמד תינוקות, איך ימצא אז את ההזדמנות הנאותה להשלים חלקו בבריאה? יתכן שאז מזלו ישפיע לו - לפי תכליתו - עשירות; ונסיונו - אם להשתמש בעושר שנתנו לו לתמוך בלומדי תורה או לא. אם כן יעשה, הרי בא על תכליתו, שהיא, כאמור, סיוע לתלמוד

תורה. ובה נתקיים "משנה מקום משנה מזל" בלי שיהיה בזה כל שינוי בתכלית הרוחנית למענה נברא".

6. חידושי הריטב"א מסכת מועד קטן דף כח עמוד א

חיי ברי ומזוני. פ"י תלת מילי נינהו או חיי או ברי או מזוני כדמוכח שמעתין להדיא שהביאו ראיה על שלשתן אריכות ימי חיי ושיהיו לו בנים ושיהו לו מזונות.

לאו בזכותא תליא מילתא. פ"י ח"ו שיהא תלוי במזל לגמרי, דקיי"ל (שבת קנ"ו א') אין מזל לישראל, ובטלת ברכות וקללות שבתורה כי חיי בני ומזוני כללים הם לכל טובות העולם הזה, אלא ה"ק דלאו בזכותא תליא מילתא לגמרי, דמזלא נמי איכא, אלא שזכות גדולה מבטלת המזל, וכולי עלמא לא חזו להכי אלא צדיק גמור שהוא למעלה [מן המזל], ולפיכך תרי צדיקי לא דמו בהא להדדי כדמפרש ואזיל דמסייע ליה מזלא, ומאן דאית ליה מזלא כיון דהוי בינוני שלא יפסיד מזלו סגי ליה בהכי, ומאן דלית ליה מזלא צריך זכויות גדולות.

7. מהרש"א חידושי אגדות מסכת שבת דף קנו עמוד א

אין מזל לישראל כו'. כתבו התוס' והא כו' בני חיי ומזוני כו' אלא במזלא כו' מ"מ ע"י זכות גדול משתנה כו' עכ"ל וק"ק דא"כ לר' חנינא דאמר יש מזל לישראל אפי' ע"י זכות גדול לא משתנה וכל יעודי התורה בברכות אם תשמעו ובקללות אם לא תשמעו אין מורין כן אלא שתולה בזכות ישראל או בחובתם וי"ל דודאי יעודי התורה נאמרו על כלל ישראל וזכות הרבים ודאי דאינו תולה במזל כלל ולא פליגי הכא אלא ביחיד דלר"ח מזל מחכים מזל מעשיר לאותו יחיד ור"י אמר דאין מזל לישראל אפי' ליחיד ולהכי הקשו התוס' מההיא דבני חיי ומזוני כו' דמירי נמי ביחיד וכן ההוא דזכה מוסיפין לו איירי ביחיד ודמייתי לר"י גוים יחתו ולא ישראל משמע ליה אפי' ישראל יחיד ובפ' הישן מוקי להאי קרא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום דהיינו ע"י זכות משתנה כמ"ש התוס' ודו"ק:

8. דרשות הר"ן הדרוש השמיני

אבל מכל מקום עדיין יש בכאן ספק קשה, והוא כי מדברי ר' חנינא נראה שהמזל פועל בדברים האלה פועל הכרחי, אי אפשר שתשתנה בשום פנים על ידי תפלה וצדקה, וכן פירש רש"י ז"ל, וכן הסוגיא מוכחת. שאי אפשר שנאמר שכונת ר' חנינא היא לומר שהמזל נותן הכנה באלו הדברים, ושאפשר שתשתנה ההכנה ההיא בזכות המצוה, שהרי אמרו שם מדשמואל נמי אין מזל לישראל, ומדרי עקיבא נמי אין מזל לישראל, וכל המעשים ההם היו מורים שאפשר למזל שישתנה בזכות המצות כמו שהוא מבואר שם, ואם כן אפילו ר' יוחנן שהוא אומר אין מזל לישראל, הוא מודה שמערכת הכוכבים פועלת, אלא שהפעל ישתנה כפי עשיית המצות. והנה אם כן לר' חנינא שחולק עליו ואומר יש מזל לישראל, יצטרך לומר שפעל המערכת בדברים האלה אי אפשר שישתנה, ואם כן יקשה מאד ענין יעודי התורה בדברים הגשמיים, כאריכות ימים והבריאות והעושר וזולתם, שלדברי ר' חנינא הכל נמשך כפי המערכת, ואין למצות ועבירות רושם בהם כלל. ולפי זה גם כן לא יועילו תפלותינו בדברים האלה מאומה, וזה הענין קשה, וצריך להתבאר.

והתשובה אצלי, שהאדם אפשר שינצל מהפגע שיחייבהו המזל על אחד משני פנים, האחד מהם, שלא יהיה במקום אשר יראה בו רושם המזל ההוא, או שיהיה שם, אבל יכין עצמו בענין שלא יוכל המזל לו. והשני, שעם היות שיהיה במקום אשר מדרך המזל שירשום בו,

שינצח האיש כח המזל עד שלא ירשום בו כלל. כאשר נאמר על דרך משל, שהאדם יכול להינצל משריפת האש על אחד משני פנים, האחד כשיתרחק ממנו ויעמוד במקום לא תוכל האש לעשות רושם בו, או שישוך מדם הסלמנדרא כדי שלא תזיקהו האש עם היותה שורפת בכחה. והשני שיעמוד במקום תהיה רושמת בו אילו תשאר על כחה, אבל הוא יבטל כחה כשיכבנה. כן יוכל האדם להנצל מהיזק המזל באלו השני פנים, אם שניהם אפשריים בו. האחד מהם שלא יהיה במקום ההוא שהמזל רושם בו, או שאם עומד במקום ההוא שיעשה איזה פועל אשר בסיבת אותו הפועל לא ירשום בו המזל רושם רע, עם היות שלא יפסד ויחלש כח המזל. כאשר נאמר על דרך המשל, שאם המערכת תחייב חוס חזק שורף, שיתנהג האיש ההוא בהנהגה הקרה, עד שינצל מרושם המזל מבלתי שיפסד כח המזל ויחלש.

זה הצד הראשון אשר אפשר בו לינצל מרעת המזל והמערכת. ובזה הצד מסכימים ר' חנינא ור' יוחנן, ואין מחלוקת ביניהם כלל, שאפילו ר' חנינא שאומר יש מזל לישראל, יודה שעל זה הצד ינצל האדם מפועל המזל, והוא שהשם יתברך ישים בלב עושי רצונו לעשות פעלים אשר מצדם ינצלו מהיזק המערכת, עם היות שהמערכת לא תישחת. וכבר העיד על זה הענין רבי אברהם (בן עזרא שמות לג כא). ובזה הצד יהיו נתלים כל יעודי התורה, וכל תפלותינו היום, לדעת רבי חנינא.

אבל אם אפשר שיחליש האדם מצד זכותו כח המזל בעצמו מבלי שיעשה שום פועל מגין בעדו, אבל שיחליש כחו שלא יוכל לרשום בו, כאשר היה ענין חנניה מישראל ועזריה בכבשן האש (דניאל ג כא - כז), שנכנסו בו ולא עשו שום תחבולה להנצל ממנו, ועם כל זה לא רשם בהם האש כלל, אם אפשר שיהיה כן במזל, בזה הוא שנחלקו ר' חנינא ור' יוחנן, שר' חנינא סבר שאי אפשר שיהיה כן בשום פנים, ור' יוחנן סובר שגם זה אפשר, שהמצוה בעצמה תמנע המזל מעשות רושם רע באיש ההוא שומר המצוה.

9. הרמח"ל

"ואמנם לכלל ההנהגה הזאת שאינה פונה אל הזכות והחובה, אלא פנייתה למה שמצטרך להשלמת הבריאה לפי מהותה, קראוה חכמים ז"ל 'מזל', יען אין עניינה אלא גזירה, ואינה תלויה בבחירת האדם ובזכותו". הרמח"ל מוסיף שהמקור לביאור הזה בהנהגת המזל רמוז במדרשו של רבי שמעון בר יוחאי "ובזמנא דאסתלק הוי"ה מכרסיא דדין ומכרסיא דרחמי, לית תמן לא אגרא ולא עונשא [ובזמן שמסתלק השי"ת הן מכסא דין והן מכסא רחמים, אין שם לא שכר ולא עונש] ... ובגין דהוי"ה אסתלק... בההוא זמנא בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא". ביאור שחיינו ופרנסתו של אדם תלויים לא תלויים בזכות אלה במזל (תיקוני זהר תי' עי' עמ' קכז. עם ביאורי הגר"א עמ' קמח): הוסיף הרמח"ל שבאחרית הגלות רוב ההנהגה תהיה מהנהגת המזל.

"אין מזל לישראל" בין מזל האומה ובין מזל הפרטי המהר"ל (חיי אגדות שבת קנו). מבאר המחלוקת אם יש מזל לישראל, שנחלקו בין במזל היחיד, ובין במזל האומה – עם ישראל: "אין מזל לישראל פירוש אפשר להכריע את המזל ע"י מצוות, אף שאינו מתפלל כלל, רק מעצמו נהפך ע"י מצוות, דע"י תפלה דבר פשוט דמועיל שהוא יתברך יעשה מה שירצה בשמים ובארץ" – ע"י תפלה מועיל שינוי המזל אף למ"ד יש מזל לישראל, המחלוקת אם אפשר לשנות המזל ע"י מצוות ללא תפלה – אבל כך אמר שאין מזל לישראל, דהיינו לכלל ישראל אין מזל שישלוט עליהם, ואף ליחיד אם עושה מצוה דבר זה שקול, כלל ישראל מצד עצמם יש להם מדרגה עליונה נבדלת, וכמו היחיד כאשר עושה מצוה אלקית נבדלת דבר זה הוא על המזל". למ"ד אין מזל לישראל, הרי זה בין במזל האומה ובין במזל היחיד, אלא ששונה מזל האומה – ממזל היחיד. כלל ישראל בדרך כלל הם למעלה מן המזלות ואין למזל שליטה עליהם, ואילו היחיד אמנם הוא תחת המזל מ"מ ע"י מצוה אפשר שישתנה המזל. והסובר יש מזל לישראל, היינו, שבין מזל האומה ובין מזל היחיד, הכל תחת שליטת המזלות, אלא שתפלה יכולה לשנות המזל. וכך כותב עוד: "וכאשר ישראל הם כפי המדרגה

שראויה להם שיהיה, אז בוודאי מצד מדרגת מעלתם אפשר להם לנצח המזל. והיחיד שאין כל כך מדריגתו [עליונה] מנצח אותו על ידי מצוה, ובפרט על ידי מצות צדקה".

10. עמית משגב

'אין מזל לישראל' בדיעבד

כמצוטט לעיל, הגמרא במסכת שבת דוגלת במסר 'אין מזל לישראל'; עם זאת, מהסיפור עצמו עולה שאין לפרש את הקביעה 'אין מזל לישראל' כפשוטה. הסיפור, מראשיתו ועד סופו, משדר מסר חזק שיש מזל וגורל קבוע, למרות שלעיתים האדם מצליח בסופו של דבר לשנות את הגורל המיועד לו. לדוגמא: הסיפור היה יכול להתנהל באופן אחר לחלוטין, כאשר למרות תחזיתם של הכלדאים בתו של ר' עקיבא לא מתה ביום חתונתה, ותיאור כזה היה מוכיח ש'אין מזל לישראל' כפשוטו. אולם, בסיפור המובא לפנינו ר' עקיבא מודאג מהגזירה בצדק - הנחש לא יודע שבתו של ר' עקיבא אמורה להינצל, והוא מגיע להכישה כפי שנקבע מראש. כמו"כ, דרשתו של ר' עקיבא מוכיחה, בניגוד לפשטות מסקנת הגמרא, שראה בעיניו את המות המובטח, אלמלא הצילה בתו את עצמה ע"י הצדקה. המסר העולה מהסיפור הוא שיש גורל ומזל קבועים מראש, אולם במקרים מסויימים הם ברי שינוי, ואינם מוחלטים בהכרח גמור. בהקשר זה נציין שר' עקיבא תולה את ההצלה במצות הצדקה, אולם ידוע לכל שסופו של ר' עקיבא הוא שסרקו את בשרו במסרקות של ברזל למרות היותו גבאי צדקה.

'אין מזל לישראל' לכתחילה

ברצוני לטעון שקביעת הגמרא שמהסיפור על בתו של ר' עקיבא ניתן להסיק ש'אין מזל לישראל' נשענת על נקודה נוספת - הצלת בתו של ר' עקיבא מתגלגלת דוקא על ידי חתונתה, שמלכתחילה הייתה אמורה להוביל למותה. הגמרא טורחת לציין שבני הבית לא שמעו את קריאותיו של העני משום שהיו טרודים בהכנות לחתונה, ולכן מצוות הצדקה נפלה דווקא לידיה של הבת. א"כ, לא רק שהחתונה לא היוותה את יום מותה של הבת, אלא דווקא קיומה של החתונה הוא המאורע שהכשיר את הקרקע להצלתה. נראה לומר שבמסגרת הבחירה בין טוב לרע לכל אירוע יש שתי משמעויות, והטוב והרע כרוכים זה בזה לכן, בניגוד למה שהצגנו לעיל, כבר מלכתחילה 'אין מזל לישראל', ומעשיהם של ישראל הם שיקבעו את גורלם.

11. שמואל פאוסט

רבים עסקו בסיפור היפה הזה, ולרוב אכן ניתנת הדעת לעימות שבין תפיסות העולם, ולמתח שבין ידיעת העתיד מול חופש הבחירה. את עיני משך סיפור ה"צדקה" המיוחד. לכאורה, כדי ללמד את המסר הכפול ש'אין מזל לישראל', ושי'צדקה תציל ממוות, אפשר היה להסתפק בתיאור פשוט של מתן צדקה לנצרך. מה צורך היה למספר התלמודי במעשה כה מפורט, מורכב ויוצא-דופן כסיפור שיתוף הלחם של בני החבורה? ומדוע בכלל ארב המוות לאחד מבני החבורה השיתופית והמגובשת? מהו החטא שניצב לפתחם?

חבורת האגם שבסיפור מבקשת ליצור קולקטיב, קומונה, קיבוץ אנשים המיוסד על ערכי שיתוף נעלים. כל אחד תורם את חלקו בשווה וכולם מתחלקים בשווה. "בכל יום" ויום היו רגילים לערבב את מנותיהם ולאכול יחד. ובכל יום ויום גם אותו אחד היה מביא את חלקו כחבריו. אבל, אם מתקיים ביניהם שוויון כה צודק ונעלה, ובני החבורה כה קרובים ומדובקים באהבת חברים, למה כל כך התבייש זה מחבריו ביום היחיד שבו החסיר מנתו? לכאורה מטרת השיתוף היא שלא לבייש אף אחד. איש כפי יכולתו וכפי אוכלו. אלא שערכי השיתוף והצדק הם למראית עין בלבד. זהו שוויון חולה ומדומה. המשתתפים מטילים

לתוך הסל, והטלתם נצפית ונספרת. אבוי למחסר. במקום שבו השיתוף הוא כפוי ומוחצן ונועד להשטיח את כל המשתתפים למישור אחד, דווקא שם בולטת החריגה הקטנה ביותר. דווקא שם גדלה סכנת ההתעלמות וקהות הרגשות כלפי היחיד על חשבון טובת הקולקטיב. שם גדל חששם של היחידים להתגלות ב"קלונם" ולצאת מן הכלל. המנהג הסוציאליסטי לכאורה הזה, מתגלה כחרב פיפיות במקרה מבחן. או ערבוב מוחלט, לא מובחן ולא נספר, או למצער, לו אך היו נוהגים מנהג "קפיטליסטי" שלפיו כל איש אוכל את אשר הביא, לא היה לאיש במה להתבייש. לכל היותר היה נותר רעב...

וקצת לוינס

שני החברים אינם במצב של נותן צדקה ומקבלה. שני החברים הטובים (וכי איך ידע זה שאין לזה פת במעמקי סלו?) ניצבים לרגע מעברי המתרס הבלתי נראה של כבוד האדם ובושתו. לא לחם הפנים, המשביע את ישראל, טורד את מחשבתו של אותו אחד, הוא מודאג יותר מבושת הפנים. כמו כל עניין מרכזי שראינו עד כה בלשון הסיפור, גם כאן מודגש הנושא המהותי על-ידי הכפלתו: "...והיה מתבייש"; ולכן עשה אדם מעשה "כדי שלא יתבייש". המפלס הוא קו הבושה ולא קו העוני.

12. הרב שרלו

האם מצויה במערכת סיפורים זו משמעות לימינו? האם יש בהן הוראה היכולה למלא את רוח האדם שאינה מאמין באסטרולוגיה, ורואה בה דבר שיש להתעלם ממנו? כאמור בתחילת דברינו, ננסה לראות בסיפורים אלה מודל להתייחסות לנושא בו הם לא עסקו כלל. סיפורים אלה עוסקים במדע האסטרולוגיה, ואילו אנו ננסה להסיק מהם מסקנות ביחס למדע אחר - הפסיכולוגיה. השוואה בין יחסם של חז"ל לאסטרולוגים לבין יחסם האפשרי לפסיכולוגים תדריך אותנו הדרכה מסודרת ביחס לפסיכולוגיה.

נסדר את הדברים בדיוק באותו סדר בו ניתחנו את המסקנות העולות מן הסיפור:
א. יש להתייחס בכובד ראש לפסיכולוגיה. האדם נתון במערכת חוקים מסוימת, ותולדות חייו הם תוצאה של דברים רבים. חלקם נובעים ממטען גנטי שהוא מביא עימו, חלקם ממאורעות שהוא חווה לאורך ימי חייו ואולי אף קודם לידתו, וחלקם נעוצים בתגובות לוואי לבחירות שונות שהוא עשה במשך חייו. לא יהיה זה נכון להתעלם מהמדד הפסיכולוגי. כשם שחז"ל התייחסו בכובד ראש לעולם האסטרולוגי, מוטל עלינו לעשות דבר מה מקביל בעולם הפסיכולוגי, ולשקול שיקולים שונים הנובעים ממדע זה. נכון הוא שיש מחלוקות פנימיות רבות בין פסיכולוגים, אולם סביר להניח כי כאלה היו גם בין האסטרולוגים, והעובדה שלא כל דבר מוסכם וברור אינה צריכה לעכב מאימוץ משנה פסיכולוגית עקבית וקוהרנטית.

ב. יחס חיוני זה לפסיכולוגים גורר כמובן גם יחס עקרוני משמעותי למסגרות חוקיות בהם נתון האדם. הפסיכולוגיה אינה משתלטת על תפיסת העולם, אך לא ניתן להתעלם ממנה. אין היהדות בזה למדעים שנוצרו חוצה לה, גם אם מדובר לא רק במדעי הטבע כי אם במדעי הרוח, החברה והנפש.

ג. חידושם העיקרי של חז"ל ביחס לפסיכולוגיה זהה ליחס לאסטרולוגיה - לעולם אין המציאות הפסיכולוגית בה נתון האדם קובעת באופן מוחלט את גורלו. היא מציאות שיש להתחשב בה, ויש לה השפעה רבה על רוחו של האדם. ברם, הבחירה החופשית של האדם היא היא היסוד העיקרי הקובע את דרכו. בכל מציאות פסיכולוגית שהאדם נתון בה, כל עוד היא לא חרגה לתחום הפסיכיאטרי (וייתכן אף שגם בתחום זה יש הדברים נכונים) יש להעמיד את עיקר הכל על הבחירה החופשית של האדם. אין זה משנה עם איזה מטען גנטי נולד האדם, אין זה משנה מה עבר עליו בילדותו והיכן צמח, אין זה משנה אילו הרגלים אימץ לעצמו כתוצאה ממפגשיו התרבותיים והחברתיים לאורך ימים ושנים - לעולם יעמידו

חז"ל את העיקר על הבחירה. זו גם דרכם של רבנים מאז ומעולם - אין הם מתעלמים משיקולים פסיכולוגיים, אולם ההקרנה המתמדת העולה מהם היא היסוד הגדול שהעיקר תלוי בבחירתו החופשית של האדם, ואת גורלו לא קובעים כוחות משום סוג שהוא - לא קווי יד ולא חכמת הפרצוף, לא מזל לידתו ולא קמיעות שקיבל, כי אם בחירתו החופשית הטובה.

ד. אין דרך מלאכותית בה ניתן להתמודד עם בעיות פנימיות עמוקות. נכון הוא שאנו מחפשים קיצורי דרך, ופתרונות קלים בכמה צעדים. ברם, היכולת להתמודד עם כוחות ענק אלה שמקורם בפסיכולוגיה של האדם מחייבת נכונות פנימית לעבור מהפך שאינו פשוט כלל ועיקר. גדולי בעלי המוסר, בבואם לדבר על הדרך בה ראוי שאדם יעצב את עצמו, הדגישו פעם אחר פעם כי כוח הרצון הוא היסוד בו תלוי כל דבר אחר. המטען הפסיכולוגי שנושא אדם עימו משפיע השפעה כה ניכרת, שכדי לעצבו ולהוליך אותו לכח בניין ויצירה אין לו לאדם אלא לעבור מהפך פנימי עמוק. אין אדם אחר יכול לגאול את האדם ממצוקתו, כי אם רק להדריך אותו ולכוון אותו. ברם מול עצמו יכול רק האדם לעמוד.

ה. עיקר הדרך לעבור שינוי פסיכולוגי נעוצה ביכולת לראות את האחר. עד שאנו מתעסקים בכל עת בתוך עצמנו, ועשויים ללקות בתפיסה ניהליסטית או נרקסיסטית, מלמדים אותנו חז"ל כי טוב לו לאדם לצאת ממסגרות עצמו. ביציאה זו, המלווה באמפתיה ובחסד וברחמים, כמו גם ברגישות למצוקתו של האחר, מוצא אדם את עצמו. אמת הדבר כי הדבר קשה מאוד לביצוע, כיוון שהמסובך בתוך עצמו אינו פנוי נפשית ורגשית לראות את האחר.

13. מזל לישראל מאת: גולן ברוש

חז"ל השתמשו בכמה שמות תואר על-מנת לאפיין את העיסוק **בחכמת הכוכבים והמזלות**. הנה כמה מן המושגים הנושאים את אותה הקונוטציה: "אצטגנינות"; "אסטרוולוגוס"; "אסטרוולוגין"; "אסטרוולוגיא"; "כלדיים"; "כלדאיי"; "מזל" ("מזלות"); ואולי אף "תקופות". כאמור, למושגים אלה יש מכנה משותף אחד, והוא העיסוק בחכמת הכוכבים והמזלות (דרך אגב, ע"פ מילון אבן שושן, "מזל" משמעו **כוכב**). נוסף על-כך, חשוב לציין כי מושגים אלו מופיעים בספרות חז"ל עשרות (אם לא מאות) פעמים – דבר היכול להעיד על תפוצתה של תופעה זו בקרב עם ישראל וחכמיו.

הקשרים ההדוקים בין היהודים שחיו בא"י לבין הגויים, כותב **ליברמן**, הביאו את הראשונים להאמין באצטגנינות בכישוף ובאמונות תפלות אחרות **הזרות לחלוטין** לדת היהודית המקראית. ליברמן מוסיף כי החכמים שנאלצו להתמודד עם מציאות זו, ניסו להכשיר וליהד את היסודות הזרים מתוך האמונות האלו ולנצל את התחושות הכוזבות של המוני העם לטובת אפיקי דת ואמת. במילים אחרות, חז"ל לקחו על עצמם את התפקיד לסנן (או לצנזר) מתוך האצטגנינות את הרכיבים שעלולים להעמיד בסכנה את האמונה היהודית.

ואמנם, לדידו של **א"א אורבך**, האמונה באסטרוולוגיה מצאה לה מהלכים בחוגים רחבים בתקופת האמוראים. ולמרות שבתקופה הרומאית לא היוותה האסטרוולוגיה דת,

מקורה בדת הבלית המאוחרת ויש להבדיל בינה לבין עכו"ם (או למשל: פולחן השמש, שהיה למעין הדת הרשמית של הקיסרות הרומית). אורבך מסביר כי האסטרולוגיה הניחה משחק קבוע של כוחות מופשטים, המצייתים לחוקי הטבע הקבועים. דווקא משום שלא נתפסה כדת, נקלטה האסטרולוגיה בשיטות מחשבתיות שונות והדתות השונות ראו כורח ואפשרות להתפשר עמה.

יתר על-כן, האצטגנינות היתה אומנות מכובדת ביותר בימי קדם, כפי שמציין ליברמן. בלתי אפשרי היה לבטל חכמה מזרחית זו, שגם היוונים והרומיים סיגלו לעצמם. אדם משכיל ובן תרבות פשוט לא היה יכול לפסול ולהתעלם מן האסטרולוגיה, שנחשבה למדע שכל העולם התרבותי העתיק הכיר והודה בו. כפירה ביעילותה של האצטגנינות, נחשבה לכפירה בעובדה מבוססת היטב ופגיעה בכבודו של ה"מדע" שהלנים ובארבארים קיבלוהו כאחד. לכן אין פלא שכמה מחכמי ישראל אכן לא כפרו בתועלת של האסטרולוגיה.

לדברי ליברמן, חלק מן החכמים הגיע לפשרה בין האמונה בכוחה של האסטרולוגיה לבין העמדה היהודית הנאותה כלפיה. על מנת להוכיח כי חז"ל אינם כפירה בכוחה של האצטגנינות אלא מגבילים אותו לגויים בלבד, מצטט ליברמן הן את המכילתא (פרשת בא, פרשה א), לפיה כל האותות והמזלות ניתנו לגויים; והן את הבבלי (שבת קלו, א), בו נאמר **כי אין מזל לישראל.**

14. יצחק רוזנברג

פרשנות ראשונה - ערך המצוות מצד שכרן: "וצדקה תציל ממות"

הסיפור פותח בנבואת הכלדיים לר' עקיבא. הכלדיים הצופים בכוכבים מייצגים תפיסה אשר לפיה גורלו של האדם בחייו מוכתב ונקבע על ידי נתונים במציאות שמחוץ לאדם עצמו, והם אינם קשורים לבחירתו החופשית, מעשיו או מחדליו. דברי ר' עקיבא למחרת החופה מקפלים כנראה את עיקר המסר, שהרי הם חותמים את הסיפור ומצטיירים כגולת הכותרת שלו.

מדברים אלו, ובפרט מהפסוק המצוטט ונדרש - "וצדקה תציל ממות" - ניתן להסיק על התנגדותו העקרונית להשקפת הכלדיים, בסברו כי האדם אינו שבוי בידי גורל שרירותי, וגורלו, לטוב ולרע, תלוי במעשיו. נוכל להציג את עיקרי השקפת ר' עקיבא כך:

א. קיים קשר בין המעשה האנושי והגמול האלוהי.

ב. הגמול האלוהי מתממש בחיי האדם, שהרי ר' עקיבא טוען כי הצדקה מצילה ממות.

ג. הקשר בין המעשה האנושי והגמול האלוהי ניתן להבנה על ידי האדם, שהרי ר' עקיבא יודע להסביר את הסיבה להצלת בתו.

ד. לידיעה בדבר קיום הקשר בין המעשה והגמול חשיבות ומשמעות, שהרי ר' עקיבא יוצא ודורש ברבים את מסקנתו.

פרשנות פשוטה זו, הגורסת כי הבת ניצלה בזכות המעשה הטוב שעשתה, נתמכת בהדגשת מילים מנחות בסיפור. הנה, פעמיים מסופר שהבת "נטלה" ("שקלא", "שקלתי") דבר מה - נטלה את מכבנתה (והרגה את הנחש), ונטלה את מנתה (וקיימה מצווה). וכנגד זה, "אותו היום" ("ההוא יומא") של נבואת הכלדיים מתבטל על ידי "באותו היום" של נטילת המכבנה. זהות לשונית זו מעודדת לרקום קשר בין נטילה לנטילה, ואפשר שיש בו מימד מוסרי - מידה כנגד מידה: בזכות נטילת המנה, נטלה הבת מכבנתה, וכך ניצלה מגורלה.

לפי הצעת פירוש זו, נכון לפרש כי הבת הרגה את הנחש מאוחר בערב, לאחר הסעודה, שכן הריגת הנחש היא תוצאה שסיבתה (נתינת הצדקה) אירעה בערב. נציין לעת עתה כי כסיפור עצמו לא נאמר במפורש שהנחש נהרג "בערב לאחר הסעודה", וכניגוד לנתינת הצדקה, שלגביה מפורש בסיפור שהייתה "בערב", הרי שתיאור זמן הריגת הנחש נתון בסיפור רק באופן כללי: "אותו היום נטלה את המכבנה..."

הצעת הפרשנות השנייה - אהבת ה' של הבת: "קמתי אני לפתוח לדודי..."

להלן נציע פרשנות שלפיה המסר המרכזי של הסיפור איננו קביעת ערך המצוות מצד שכן בחח האדם. לפי הצעה זו, הבת, ולא רבי עקיבא, היא נושאת המסר העיקרי בסיפור. המספר מעצב את המסר העולה מהתנהגותה ודבריה של הבת תוך עימות בין השקפת עולמה והשקפת עולמם של הכלדיים, כאשר ר' עקיבא עומד מול הכלדיים ומול בתו בעמדה המסתפקת בהבעת תגובה לדבריהם ומעשיהם. שלושה נתונים ספרותיים עשויים לעצב מצב של עימות אידיאולוגי בין הבת והכלדיים:

א. הבת פגעה בעינו של נחש. מתבקשת כאן סמליות של פגיעה בראייתם של הרואים (בכוכבים).

ב. הנחש נסרך אחריה. הנחש עשוי להיות מזוהה עם הכלדיים בגין הקרבה המפורסמת שבין נחש לניחוש¹, והבת המנצחת אותו, מנצחת בעצם אותם. התמונה של גרירת הנחש המובס מבליטה את הניצחון.

ג. הכלדיים רואים בכוכבים, והבת שומעת את העני. המתח בין שמיעה לראיה, עשוי להביע את הניגוד הערכי-החינוכי שבין הבת והכלדיים. מול החושים הרואים בכוכבים הרחוקים הפועלים על פי חוקים לא ידועים (לדעת המאמינים בכך), שומעת הבת את העני הקרוב המצוי בעולם האנושי.

מתוך מתח זה שבין הבת לכלדיים נוכל להציע קבוצת רעיונות הראויה לכותרת "תורתה של הבת".

הכלדיים עוסקים בניבוי קורות האדם בעתיד. המוטיבציה הבסיסית של האדם להתעניינותו בגורלו ובקורותיו בעתיד נובעת, כמדומה, מדאגתו לעצמו, והיותו קרוב אצל עצמו, ועשויה לשקף אהבה עצמית. במובן מסוים נכונים הדברים גם לגבי ר' עקיבא, שבשמעו את נבואת הכלדיים הגיב בדאגה². בכל אב, ר' עקיבא פחד מהאפשרות של מות בתו, ופחד זה, יש לשער, העסיק אותו רבות. התנהגות זו כמובן טבעית היא, אך במובן זה יש בדאגה זו לבתו עצמו ובשרו צד מסוים של אהבה עצמית.

לעומת הכלדיים, אשר עיסוקם מושתת על אהבת האדם לעצמו ועל העמדתו את עצמו במרכז עולמו, מתגלה הבת בסיפור כמי שפונה לזולתה וכמי שמעמידה את היחס לזולתה במוקד עולמה הרוחני. על עולמה הרוחני של הבת יכולים אנו ללמוד מדבריה לאביה, ועיון בהם יוכל לחשוף שלוש מעלות בעולמה הרוחני העומדות אולי זו למעלה מזו.

הבת מספרת לאביה כי נתנה לעני את מנתה שניתנה לה ביום שמחתה. בכך היא מתגלה ללא ספק כמי שקיימה את מצוות הצדקה באופן שלם. בדבריה היא רומזת לפרט רב-משמעות העומד ביסוד הנתונה: היותה קשובה לקול העני הדופק בדלת וקורא בשער. ואף שהשוואה קשה, דומה בעינינו כי גדולה מעלת ההקשבה על הנתונה, באשר שכיחה המציאות שנותן הצדקה מגיב באופן נקודתי, חד-פעמי, לעיתים אוטומטי, לבקשה מפורשת שנקרתה בדרכו. השומע, לעומתו, קשוב ודרוך כל העת, וניתן לראותו כיוזם. עיקר מעלתה של הבת היא, כי ביום כלולותיה, יום שבו אדם פונה לעצמו ועסוק באירוע פרטי בעל משמעות אישית ממדיגה ראשונה, לא הניחה לחתונתה להגביה חומה של אטימות סביבה, אלא נותרה רגישה, פתוחה לזולתה, וקשובה לעני בפתח. יש בכך גילוי נעלה של אהבת הזולת כאורח חיים.

אך בכך לא סגי. פרשנות מסוימת של הסיפור עשויה לגלות יסודות עומק דומים לאלו של עלילת שיר השירים! התמונה של נערה-כלה המקשיבה לקול הבא מבחוץ, משותפת הן לסיפור הנידון, והן לאמור בשיר השירים ה ב-ה:

אני ישנה ולבי ער, קול דודי דופק, פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי...

קמתי אני לפתוח לדודי...

15. הרב מוטי אלון

נכון, הכלדאיים ראו היטב. נכון, יש ברב נחמן את התכונה הזו והוא אכן יכול היה להיות גנב. אבל, גם לאמא של רב נחמן בר יצחק יש כח, וכוחה חזק יותר משל כל הכשדיים והכלדאיים שבעולם. היא אומרת לו לעשות שני דברים: לכסות את ראשו ולהתפלל. להיזהר שלא ליפול. הידיעה הזו שלה, היא מצות ה"תמים תהיה עם ה' אלקיך", שפירושה - אל תירא משום דבר אחר, כי אין שום דבר בעולם שיפריע לך להיות שלם עם ה' - חוץ ממך וממעשיך. היחיד שיקבע את הכל הוא אתה.

16. איילת צרויה - קולך

כמה שאלות יכולות להישאל על מדרש זה: ראשית, מדוע אפשר רבי עקיבא לבתו להתחתן אף על פי שהאמין בדברי הכלדיים? האם אין בכך גזר דין מוות עבודה? זאת ועוד: מה החידוש בדרשתו של רבי עקיבא, הרי הפסוק מצוטט ממשלי. אלא שרבי עקיבא נוקט כאן את הדרך המופיעה במסכת אבות ג: "הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון והכל לפי רוב המעשה". אכן, הדברים צפויים, אך הרשות נתונה לאדם להציל עצמו ממוות. ואולם, הרשות נתונה רק בתנאי שאין האדם יודע את חיזוי הדברים, ושהוא פועל בתמימות ובאמונה. רק אז זוהי צדקה אמיתית, ורק כך יכול אדם לשנות את שנגזר עליו.

בשני סיפורי האגדה נוקט רבי עקיבא את הכלל הזה, שלפיו אם האדם אינו יודע את הצפוי, אזי הרשות נתונה בידו. מאחר שידע רבי עקיבא את הצפוי, לא היה יכול לשנות את גורל

בתו. רק היא עצמה יכלה לעשות כן. כך גם אשת רופוס : הרשות בידיה לקבוע את גורלה, ולפיכך לא סיפר לה רבי עקיבא את אשר חזה. ואכן, הרשות ניתנה בידה, והיא בחרה. הלכה ונתגיירה ונישאת לו לרבי עקיבא